

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ
імені А. В. НЕЖДАНОВОЇ**

ЛІ ФАНЮАНЬ

УДК 786.2/083/071.1

**ОБРАЗИ «БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ» ДАНТЕ
В КОМПОЗИТОРСЬКІЙ ПОЕТИЦІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ**

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства**

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії музики та композиції Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової Міністерства культури України

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, професор
Мірошниченко Світлана Володимирівна,
Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової, професор кафедри теорії музики та композиції

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Ржевська Майя Юріївна,
Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, професор кафедри театрознавства

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри
Варакута Марина Іванівна
Дніпропетровська академія музики імені М. Глінки, доцент кафедри історії та теорії музики

Захист відбудеться «22» жовтня 2019 року о 15.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.857.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук в Одеській національній музичній академії імені А. В. Нежданової за адресою: 65023, м. Одеса, вул. Новосельського, 63, Мала зала

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової за адресою: 65023, м. Одеса, вул. Новосельського, 63.

Автореферат розіслано «21» вересня 2019 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

А. Д. Черноіваненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Не викликає сумніву, що «Божественна Комедія» Данте Аліг'єрі – один з найпопулярніших творів світової літератури. Поема наповнена міфологічними символами, любов'ю і співчуттям до грішників, людськими гріхами і їх різновидами, майже натуралістичними картинами Пекла. «Божественна Комедія», яка прославила Данте, заслужено вважається поетичним еталоном і стала джерелом натхнення для величезної кількості художніх творів: мальовничих, скульптурних, прозаїчних і віршованих, музичних творінь різних діячів мистецтва усіх століть. З упевненістю можна сказати (за винятком хіба що Священного Писання), що в усій історії не знайти такого витвору мистецтва – будь цим мистецтвом музика, живопис або література, – яке породило б більшу кількість захоплених відгуків, варіацій, унаслідувань і коментарів, чим «Божественна Комедія».

Поема Данте стала філософсько-художнім узагальненням досягнень культури і літератури Середньовіччя, яка одночасно передбачила епоху Відродження. У «Божественній Комедії» дивовижним чином поєднуються системний опис загробного світу, що був розроблений церковною ортодоксією Середньовіччя, антична міфологія і реальна нелегка любов Данте до Беатріче. Квінтесенція твору Данте сформувалася в даному дослідженні в певний символ – мем Данте, який на сучасному етапі набуває все більшого значення. У музичному просторі найяскравіше він утілюється в композиторській поезії доби романтизму, а саме – в творах Ф. Ліста, П. Чайковського і С. Рахманінова.

Незважаючи на те, що сучасні музикознавці постійно проявляють зацікавленість до творчості представлених композиторів (наприклад, Б. Асаф'єв, А. Коваль, Г. Овсянкіна, О. Рощенко, О. Тірдатова), питання вивчення мему Данте ще не ставали темою окремого дослідження. Таким чином, осмислення специфіки жанрово-стильових паралелей образів Данте в композиторській поезії, є актуальною проблемою сучасного музикознавства. Відмітимо, що існує значна кількість перекладів поеми, проте найпоширенішою є версія М. Лозинського.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась відповідно до перспективного тематичного плану науково-дослідницької роботи Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової на 2017-2021 роки, зокрема, до теми № 9 «Музика в родині мистецтв: художньо-естетична зумовленість взаємодії музики з літературою та живописом».

Мета роботи – виявити шляхи та засоби втілення образів «Божественної Комедії» Данте в композиторській поезії доби романтизму.

Позначена мета сформувала напрям дослідження і зумовила необхідність рішення наступних завдань:

- обґрунтувати поняття «мем Данте»;

- охарактеризувати образність п'ятої пісні «Пекла» з «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі в історико-культурному просторі;
- розкрити відтворення образу Франчески в музиці;
- виявити жанрово-стильові паралелі – Ф. Ліст-Данте;
- проаналізувати Фантазію-сонату «Після прочитання Данте» Ф. Ліста з точки зору її образного змісту, узагальненої драматургії, тематичної своєрідності і фортепіанної новизни;
- визначити жанрово-стильові паралелі П. Чайковський-Данте;
- означити втілення мему Данте в творчості С. Рахманінова.

Об'єктом дисертаційного дослідження є образи «Божественної Комедії» Данте в історико-культурному просторі.

Предмет дослідження – жанрово-стильові паралелі «Божественної Комедії» Данте в композиторській поезиці доби романтизму.

Матеріал дослідження – «Божественна Комедія» Данте і її втілення в різних видах мистецтв: в поезії і літературі, в скульптурі і живопису, в музичному мистецтві. Матеріалом для аналізу послужили твори композиторів доби романтизму Ф. Ліста, П. Чайковського, С. Рахманінова, в основі яких є знаменитий сюжет П'ятої пісні «Пекла» з «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі.

Методологічна основа дослідження визначається сукупністю таких методів дослідження: історичний; етнографічний; мистецтвознавчий, який визначає жанрово-видову специфіку і систему художньо-виразних засобів мистецтва; семантичний, що показує як ті або інші символи і архетипи застосовуються і розуміються художниками; теоретичний і стилістичний аналіз, як метод наукового дослідження, що дозволяє осмислити різноманіття художніх форм і напрямів, жанрів і стилів, які змінюють один одного.

Теоретична база роботи створена класичними і сучасними дослідженнями, присвяченими проблемам історії і теорії музики (Б. Асаф'єв, Т. Ліванова, І. Мартинов, В. Протопопов, К. Розеншильд, О. Рощенко, Ю. Холопов, В. Холопова, Г. Шнеєрсон), історії і теорії культури (В. Задерацький, Ю. Лотман, А. Муха, Ю. Малишев, О. Маркова, С. Мірошніченко, О. Самойленко, А. Сохор, С. Шип), музично-теоретичними працями, в яких розробляється теорія жанру, форми, аналізу музичних творів (І. Котляревський, Л. Мазель, В. Медушевський, Є. Назайкинський, О. Руч'євська, Ю. Тюлін, В. Цуккерман, та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає у наступному:

Вперше:

- використовується сучасна теорія мемів відносно творчості Данте Аліг'єрі;
- система ідей «Божественної Комедії» формулюється як мем Данте;
- виявляється образність п'ятої пісні «Пекла» з «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі в музичному просторі.

Отримали подальший розвиток:

- аналіз Фантазії-сонати Ф. Ліста «Після прочитання Данте» з точки зору програмності, сонатності, монотематизму;

– визначення жанрово-стильових паралелей Ліст-Данте, Чайковський-Данте, Рахманінов-Данте.

Уточнено:

– втілення образів «Божественної Комедії» Данте в різних видах мистецтва.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі підготовки піаністів-виконавців, а також у навчальному процесі спеціальних курсів для студентів та аспірантів вищих учбових закладів, зокрема таких, як «Теорія і історія музики», «Теорія і історія виконавства», «Філософія музики», «Музична культурологія», «Музична естетика», «Музична інтерпретація», «Аналіз музичних творів» тощо. Матеріали роботи можуть бути корисними для подальших наукових досліджень у сфері вивчення музичного мистецтва.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри «Теорії музики і композиції» Одеської Національної музичної академії імені А. В. Нежданової. Матеріали дослідження, її основні положення та висновки апробовані автором на наступних конференціях (усього 20): Міжнародна наукова конференція «Музичне мистецтво та наука на порозі третього тисячоліття: Схід-Захід» (Одеса, 2010, 2011); Міжнародна наукова конференція «Музичне мистецтво та наука: Схід-Захід» (Одеса, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016; 2017, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Інструментальне мистецтво у вищій школі; проблеми і перспективи професійної підготовки» (Кам'янець-Подільський, 2012); Міжнародна науково-творча конференція «Трансформація музичної освіти і культури: традиція та сучасність» (Одеса, 2012, 2013, 2014, 2016, 2017, 2018, 2019); Міжнародна науково-творча конференція «Одеська композиторська школа в світовій музичній культурі: до сторіччя Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової та 75-ти річчя Одеської організації Національної спілки композиторів України» (Одеса, 2012); Міжнародна науково-практична конференція «Философия, искусствоведение, культурология: тенденция развития» (Новосибірськ, 2013); II Міжнародна науково-творча конференція «Искусство и наука третьего тысячелетия» (Сімферополь, 2013).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 5 публікаціях, з яких чотири опубліковані у спеціалізованих наукових виданнях, затверджених МОН України, одна – в спеціалізованому періодичному виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази.

Структура дисертації зумовлена специфікою її предмета і логікою розкриття теми, а також метою та головними завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 200 сторінок, з них – 163 сторінки основного тексту. Список використаних джерел налічує 245 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовується актуальність роботи та стан розробки обраної проблеми, визначаються мета і завдання, об'єкт, предмет, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, характеризуються матеріал, методологічні принципи і структура дисертації, вказуються публікації за темою роботи та апробації її основних положень.

У **РОЗДІЛІ 1 «“БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ” ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ»** підкреслюється, що монументальний літературний шедевр – «Божественна Комедія» Данте Аліг'ері, де буквально з натуралістичною яскравістю розповідається про те, як автор зійшов в Пекло, прослідував через Чистилище і піднявся в Рай, на побачення з самим Богом, протягом багатьох століть хвилює уми людства. Мабуть, цей твір вічно цікавитиме людей, оскільки зачіпає їх найглибші, явні і потайні думки, страхи і думи, мрії і надії.

В **підрозділі 1.1. «Творчість Данте Аліг'ері – квінтесенція досягнень Середньовіччя»** приділяється увага діяльності одного з видатних діячів світової літератури, яка відображувала характерні особливості Середньовіччя як історичного етапу формування ідейно-естетичних основ нової культурної епохи. Розглядаються шляхи формування особистості Данте Аліг'ері, які визначили велич поета, відображену в здатності творчо відчувати органічну єдність світу. У Данте ми знаходимо нову для того часу концепцію людини – людини вільної, спроможної обирати власну долю. Митець розрізняє два типи подій, що постійно відбуваються: одні пов'язані причинно-наслідковими стосунками і не залежать від людини, інші ж обумовлені свободою волі людини і залежать лише від неї.

«Божественна Комедія» (1321 р.) писалася Данте Аліг'ері майже чотирнадцять років. Данте, поза сумнівом, переслідував повчальні цілі і писав твір не лише етичний і релігійний, але і практичний. В той же час, «Божественна Комедія» – це глибоко особисте та інтимне творіння, де любов до Беатріче, усвідомлена і оформлена в поезиці «нового стилю».

Щоб осмислити вплив «Божественної Комедії» на еволюцію світової культури, автор дослідження звертається до нової науки – меметики, яка розробляє концепцію і теорію мемів. За аналогією з поняттям гена, яке передбачає передачу інформації шляхом ділення і відтворення нитки ДНК, поняття «мем» означає інформацію, таку, як, наприклад, думка, що передається дуже швидко від людини до людини за допомогою комунікації. Якщо гени беруть участь у біологічній еволюції, то мему – у еволюції культурній. Обґрунтовується введення поняття «мем Данте» як квінтесенція духовного начала, що впливає на психічну сферу людини. Мем Данте, увібравши в себе систему ідей середньовічної філософії і світогляду Данте, певною мірою відбивається в рядках, що стали крилатим вираженням: «*Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria*»; «*Нет более великой скорби, как вспоминать о времени счастливом*

в несчастье» (пер. М. Лозинського); *«Немає більшого страждання, як згадувати любий щастя час в біді»* (пер. Є. Дробязка). Мем Данте уособлює воедино символи і образи «Божественної Комедії».

У підрозділі 1.2. «Синтез мистецтв і програмність – основа жанрово-стильових паралелей» наголошується, що проблема взаємозв'язку в синтезі видів мистецтва є однією з найбільш актуальних в сучасному мистецтвознавстві і естетиці. Вона не обмежується саме теоретичними питаннями класифікації видів, жанрів і форм творчості, а має загальний універсальний характер, охоплює усі сфери і сторони соціального буття мистецтва. У сучасному мистецтвознавстві існують суперечливі погляди на природу існування синтезу. З одного боку, вважається, що синтез – це конфліктне з'єднання елементів, в результаті яких і виникає нова якість (так вважають В. Фаворський, Д. Сараб'янов, О. Мазаєва). З іншого боку, вказується, що синтез в мистецтві знімає протиріччя між взаємодіючими мистецтвами, в результаті чого і народжується нове явище (відмічають Н. Анаріна, Н. Севаст'янова, М. Куклінська).

А. Зісь розрізняє три види синтезу: по-перше, це можливість з'єднання різних видів мистецтв для посилення образності, виразності (архітектура, скульптура в міському інтер'єрі); по-друге, це синтез в синтетичних мистецтвах в театрі, кіно, естраді. В цих видах мистецтва вони дають новий сплав, з'єднання, яке є умовою для їх виникнення. І, нарешті, третій вид синтезу – це переведення творів мистецтва з одного художнього ряду до іншого і пов'язане з цим взаємозбагачення різних видів мистецтва. Означені питання проєцируються на «Божественну Комедію» Данте Аліг'єрі, яка постійно трансформується і переходить з одного художнього ряду – віршованої поеми – в інші різні види мистецтв. Розглядаються жанрово-стильові паралелі як об'єднання різних явищ в сферах мистецтва, яке обов'язково виявляється в їх синтезі, насиченому програмністю. У контексті дослідження сполучною ланкою жанрово-стильових паралелей є мем Данте як своєрідне втілення образності «Божественної Комедії».

Підрозділ 1.3. «Образи “Божественної Комедії” Данте в різних видах мистецтва» надає характеристики втіленню поеми в історико-культурному просторі. Навряд чи можна знайти інше першоджерело, яке б настільки часто і багато разів було перетрактоване, специфічно відтворене в аналогічному або іншому вигляді мистецтв, джерело, яке б настільки яскраво вплинуло на світогляд (і вірування) народу і відіграло б важливу роль в житті безконечної кількості людей багатьох епох, представників різних кіл населення, різних спеціальностей, видів мистецтв і культур. Не дивно, що дантівські пісні не раз спонукали чимало представників різних видів мистецтва втілювати образи поеми в своїх творах. Акцентується, що з трьох частин епічної поеми – «Пекло», «Чистилище» і «Рай» – найбільшою популярністю користується перша частина.

Характеризуються твори різних видів мистецтва, що обов'язково взаємозв'язані дією пронизуючого їх єдиного первинного матеріалу –

«Божественної Комедії» Данте, який дає життя всіляким жанрово-стильовим паралелям. Коротко розглядається поетичне і прозаїчне втілення «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі. Проаналізована низка літературних творів: Д. Байрона «Пророкування Данте»; О. Мандельштама «Розмова про Данте». Згадується вплив Данте на творчість М. Гоголя, М. Булгакова. Виділяється сучасний роман Д. Брауна «Інферно», що досліджує міфологічні сприйняття «Божественної Комедії», втілені в творчості художників. Існує значна кількість перекладів «Божественної Комедії» Данте на різні мови. Найбільшою популярністю з російських версій користується переклад М. Лозинського. Відмічається значний інтерес українських митців до творчості Данте Аліг'єрі. Оповідання Данте «Варнак», фрагменти з «Божественної Комедії» і сонети на українську мову переклали І. Франко, В. Самійленко, Н. Вороний, М. Рильський, Н. Бажан, І. Драч, П. Караманський, Б. Лончин. Повний сучасний переклад «Божественної Комедії» належить українському публіцистові і перекладачеві Є. Дроб'язко та українському науковцю і громадському діячу М. Стріхі.

Приділяється увага відображенню мему Данте в скульптурі і живопису. Франсуа Роден відтворив прекрасні образи Данте в прославленій скульптурі «Брами пекла». Мем Данте зі своєю ідеєю життя після смерті надихнув Сандро Боттічеллі на створення ілюстрацій до «Божественної Комедії». Знамениті малюнки французького художника-ілюстратора і гравера Гюстава малюнки французького художника-ілюстратора і гравера Гюстава Доре найбільш часто використовуються в якості ілюстрацій до публікації «Божественної Комедії» Данте (напр. в перекладі О. Чуміної, Д. Мінаєва, Є. Дроб'язко). Сальвадор Далі намалював цілу серію (близько 50) прекрасних ілюстрацій до «Божественної Комедії» Данте, асоціюючи життя їх героїв з власною великою любов'ю. Наголошується, що сучасники віддають перевагу в збереженні образів «Божественної Комедії» в образотворчому мистецтві Мікеланджело.

Не менш яскраво проявився мем Данте в композиторській поезії. Кількість творів, написаних на сюжети з «Божественної Комедії», надзвичайно велика. Виявляється, що перше за часом втілення поезії Данте в музиці ми знаходимо в творі самого поета. У другій пісні «Чистилища» він виразно описує зустріч зі своїм сучасником, другом, співаком і композитором, флорентійцем Казеллою. Про втілення в музиці поезії Данте становиться відомо з кінця XVI ст. Вінченцо Галілей написав музику для співу з супроводом віоли, яка зображує трагічну сцену про нещасного графа «Скарга Уголіно» з тридцять третьої пісні «Пекла». Епізод, який малює голодну смерть Уголіно делла Герардєська і його чотирьох дітей, пізніше неодноразово надихав композиторів, з цим же сюжетом пов'язані кантата Доніцетті і опера Діттерсдорфа.

Понад усе виявився використаним знаменитий епізод V пісні «Пекла»: зустріч Данте з Франческою да Ріміні і зворушлива розповідь останньої про свою долю. У картинах страшних мук грішників, помічених в круги пекла,

розвертаються історії злочинів, показуються жертви згубних пристрастей. Церква виправдала вбивцю і засудила Франческу і Паоло. У П'ятій пісні «Пекла» Данте описує свою зустріч з їх душами серед тих, хто засуджений на вічні муки: такий вирок релігійної моралі. «Божественне милосердя» виявляється лише в тому, що в пеклі Франческа і Паоло можуть бути разом. Але Данте, як великий гуманіст, як «перший поет нового часу», не може визнати цього дикого насильства, освяченого церковним ученням. І хоча він мовчки залишається перед картиною страшної наруги над людською гідністю, душа його переповнюється настільки сильним хвилюванням, що він втрачає свідомість і падає, немов труп. У цьому безмовному потрясінні з величезною виразністю втілюється протест проти нелюдяного деспотизму і обурення ним.

Першість за кількістю творів на цей сюжет належить, певна річ, італійцям, мало не кожне видне італійське місто мало свою «Франческу», будь то перше виконання або перша вистава: Рим, Венеція, Неаполь, Ліворно, Генуя, Мілан, Віченца, Болонья, Мальта, Турін, Падуя, Лукка, Ріміні. Підкреслюється, що найбільш значними і широко відомими є твори на даний сюжет доби романтизму, а саме: Фантазія-соната «Після прочитання Данте» Ф. Ліста (1837-1838); «Данте-симфонія» Ф. Ліста (1852-1853); оркестрова Фантазія «Франческа да Ріміні» П. Чайковського (1876); одноактна опера С. Рахманінова «Франческа да Ріміні» (лібрето М. Чайковського, 1904).

В РОЗДІЛІ 2. «ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПАРАЛЕЛІ: Ф. ЛІСТ І ДАНТЕ» увага приділяється Ференцу Лісту, творча діяльність якого була на рідкість багатогранна, наповнена творами, пов'язаними з синтезом мистецтв, програмністю, втіленням у творчості різних програмних джерел (літературних, поетичних, живописних і ін.).

В підрозділі 2.1. «Музично-естетичні погляди Ф. Ліста в контексті розвитку романтичної доби» характеризується діяльність композитора в контексті епохи романтизму, механізмів творчого процесу. Вказується, що музичні романтики зіткнулися з протиріччями у взаємовідносинах художника-музиканта-композитора-публіциста і сучасного суспільства. Ці протиріччя визначали усю практичну діяльність, особисте життя композиторів і виконавців, коло музично-естетичних проблем, що хвилювали їх. У своєму прагненні знайти шляхи і засоби рішення проблем, музиканти-романтики досліджували і аналізували велику кількість принципово важливих музично-громадських питань.

Відзначається, що ім'я Ференца Ліста тісно пов'язане з музично-естетичними питаннями про значення і можливості програмної музики. Погляд Ліста на специфіку музичного мистецтва дуже відрізнявся від трафаретного тлумачення музики як простого виразника емоцій і тим самим сприяв глибшому її розумінню. Концепція Ліста була вираженням нових тенденцій в музичній творчості і відкривала перед ним необмежені простори. Ідеї, викладені Лістом в статтях, свідчать про виняткову глибину,

самостійність судження і широкі масштаби його музично-естетичних переконань. Передові ідеї, які відстоював і пропагував Ф. Ліст, визначили його виняткове місце в історії музичної естетики.

У підрозділі 2.2. «Прояв мему Данте в творчості Ф. Ліста» характеризується процес формування у композитора ідеї синтезу мистецтв в часи захоплення мистецтвом великих італійських майстрів під час подорожі по Італії в 1837–1839 роках. Нерозлучною супутницею його мандрів стає книга «Божественна Комедія» Данте Аліг'єрі. У творчості Данте на сторіччя вперед було визначене призначення, яке мистецтво і, зокрема, музика, виконувало і, можливо, виконуватиме вічно. І та обставина, що велике творіння флорентійського вигнанця було першим, читання якого збудило в Лісті думку про конкретне здійснення зв'язку поезії і музики на основі втілення ідеї твору в звуковому, музично-художньому задумі, доводить глибину і релігійність помислів геніального артиста. Це було зумовлено цілком філософською думкою Данте Аліг'єрі, але, звичайно, «музика» Данте втілена в творах Ліста під відчутним впливом тих, хто реалізував релігійну мрію в пишній розкоші соборів бароко. Звідси і народжуються задуми програмних творів, формуються самі принципи програмності. Шлях до усвідомлення мему Данте пройшов від нарису Симфонії до «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі в первинному виді – до остаточного завершення «Данте-симфонії» – двочастинного симфонічного циклу з хором (1855).

Підрозділ 2.3. Фантазія-соната Ф. Ліста «Після прочитання Данте»: комплексний аналіз» демонструє особливості драматургії твору. Звертається увага на скрупульозне і детальне виставляння композитором позначень темпів, принципів виконання тематизму сонатної форми, і не лише кожної його зовнішньої структури, але і щонайменшого внутрішнього елемента. Ференц Ліст дивовижно використав виразні ресурси піанізму, вивів на перший план потужність, блиск і барвистість звучання інструменту. Серед нових, відкритих ним прийомів фортепіанної техніки виділяються декілька, важливих для Фантазії-сонати: використання усіх регістрів фортепіано (глибоко і соковито звучні басы, перенесення мелодії в середній, «віолончельний» регістр, кристальне чисте звучання гармонійних і мелодійних фігурацій у верхніх регістрах); зіставлення різних протилежних регістрів в одночасності у вигляді пасажів каденційного типу; насичення фактури акордовими комплексами, нерідко в масивних подвоєннях; багатократні проведення теми-рефрену (групи похідних варіантів теми головної партії і варіантів побічної теми, що знаходиться з нею в монотематичному співвідношенні). Характеризуються особливості тематизму, його викладу, фактури і т. п. у Фантазії-сонаті «Після прочитання Данте».

Підкреслюється, що Фантазія-соната «Після прочитання Данте» як би підсумовує в собі враження композитора від поетично-філософських концепцій Данте Аліг'єрі. Цей твір став багато в чому у Ліста першим: першим зверненням до дантівської образної сфери; першим програмним

твором; першим твором композитора в жанрі фантазії з рисами сонатності; першим використанням і втіленням сонатної форми; першим твором композитора в сонатному жанрі, з яскраво вираженим синтезом рис сонатності, рондальності, варіаційності; першим зразком монотематичного мислення композитора; унікальним твором за особливостями втілення драматургії.

Позначається, що Фантазію-сонату «Після прочитання Данте» дуже важко виконувати. Вона вимагає не лише блискучої октавної техніки, великого розтягування рук, їх прекрасної взаємної координації; філігранного володіння педаллю; значної фізичної сили, глибини відтворення, але й розуміння літературного джерела, глибокого осмислення програми, відтворення задуму Данте і Ліста; вірніше, передачі через образи Ліста величі дантівського мислення.

У Розділі 3. «ОБРАЗИ “БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ” ДАНТЕ В ТВОРЧОСТІ П. ЧАЙКОВСЬКОГО і С. РАХМАНІНОВА» наголошується, що значний інтерес до мотивів «Божественної Комедії» виник в епоху Ренесансу, і до цих пір діячі різних видів мистецтва сприймають поему Данте Аліг'єрі як твір, актуальний для своєї епохи. Серед різноманітності музичного матеріалу, об'єднаного ідеями Данте, виділяються оркестрова Фантазія «Франческа да Ріміні» Петра Чайковського та одноактна опера Сергія Рахманінова «Франческа да Ріміні».

В підрозділі 3.1. «Жанрово-стильові паралелі: П. Чайковський і Данте» акцентується увага на те, що в духовному світі композитора «Божественна Комедія займала виняткове місце. Будучи високо освіченою людиною, Петро Чайковський любив поезію Данте Аліг'єрі і розумів суть її мови, велич її простоти, влучність і точність описів, її життєву наповненість. Після літніх подорожей в 1876 році, під впливом глибоко трагічного пафосу п'ятої пісні «Пекла» з «Божественної Комедії» Данте, посиленому ілюстраціями Г. Доре, композитор пише симфонічну фантазію «Франческа да Ріміні». Це – одночастинний, програмний твір, з внутрішньою, широко розвиненою складною тричастинною формою, в якій явно розрізняються вступ, перша частина, контрастна середина і скорочена реприза. У вступі Чайковський малює сцену занурення в пекельну безодню, в якій початкові акорди втілюють фатальний сенс напису біля входу в Пекло: «*Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate*»; «*Залиш надію, всяк, хто входить сюди*». Головним, первинним моментом розвитку фантазії є початкова тема *Andante lufubre*, яка за змістовною функцією і формою в творі наближається до вступу Четвертої симфонії. Показова ритмічна загостреність початкової теми твору, два основних ритмоелементи якої (синкопа і пунктирний ритм) набувають значення лейтритмів і пронизують весь тематизм фантазії, весь музичний розвиток. З початкової теми виникає головний контраст, який знаходиться в основі драматургії «Франчески да Ріміні». Передумовою такого контрасту служить суперечливе поєднання виразного підкреслення ритмоустойчивих тем, які додають їй ствердливого, імперативного характеру, що поєднується з

явним неспівпадінням по вертикалі двох ідентичних метрів (їх зсув на одну четвертну долю). Це зіставлення контрастів стійкості і нестійкості стає основним принципом конструкції твору.

Визначається, що композитор не раз звертався до дантівських образів в своєму житті і творчості, і мем Данте, часто цитований в записниках, щоденниках і листах до братів, до фон Мекк, в музичному втіленні використовувався композитором в різних творах: в опері «Мазепа» як характеристика відчуттів Андрія і Марії; в симфонії «Манфред» – як тема-характеристика Астарті; в п'єсі для високого голосу на слова першої фрази з розповіді Франчески. В музиці яскраво відбивається постійна подвійність і нестійкість універсалій «душевних терезів» Чайковського: здоров'я – хвороба, багатство – бідність, щастя – горе, благополуччя – невлаштованість, метушня – спокій, одруження – самотність, зараз – давно, майбутнє і його відсутність і тому подібне.

Підрозділ 3.2. «Мем Данте в творчості С. Рахманінова» зазначає, що Сергій Рахманінов, також як і багато його сучасників, не уникнув впливу «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі. Звернення композитора до цього трагедійного сюжету свідчить про незмінну етичну спрямованість його діяльності в цілому.

На сюжет знаменитого епізоду – п'ятої пісні – з дантівського «Пекла» написана одноактна опера Сергія Рахманінова – «Франческа да Ріміні», що складається з двох картин з прологом і епілогом. Лібрето до опери написане Модестом Чайковським. Не дивлячись на стискування багатьох побутових подробиць, в опері є достатній «життєвий фон» для того, щоб дія носила реалістичний характер і не справляла враження подій, що протікають поза часом і простором.

Важливу роль в опері відіграє оркестр і хор. Від тужливих інтонацій плачу («хроматизми, що стогнуть») до цілої бурі скорботи – такий діапазон відчуттів, що розкривається вже в оркестровому вступі до прологу. Хор використовується в творі як своєрідний «співаючий інструмент» – співає без слів, імітуючи стогони страждених. Цей прийом справив велике враження вже при перших виконаннях опери. Єдиний раз в Рахманінова хор виступає самостійно в епілозі, де скандує в унісон лейт-тему (мем Данте), фразу, що звучить як доленосне трагічне motto: *«Нет более великой скорби, как вспоминать о времени счастливом в несчастье»* (пер. М. Лозинського). Дві картини опери знаходяться між собою в контрастному співвідношенні. Кожна з них надає закінчений портрет однієї з основних дійових осіб (перша – образ Ланчотто Малатести, друга – образ Франчески). Сцени пекла, що обрамлюють оперу, виконують важливу драматургічну роль, окрім сценічного контрасту, що підсилює трагедійні межі твору, вони є в той же час як би реакцією автора на події, що відбуваються в опері. Відомо, що Данте в поемі виступає як гуманіст, який реабілітує любов Паоло і Франчески. Характерно, що Сергій Рахманінов активно і яскраво підкреслює цей момент. По суті пролог та епілог є нібито плачем за нещасними

страждальниками; він викликає до них відчуття участі та співчуття. У зв'язку з цією функцією сцен пекла звукозображальний початок в ньому підпорядкований виразному, пекельні вихори сприймаються як глибоко хвилюючі людські інтонації, а не як нежива стихія

Проводиться порівняльний аналіз симфонічної фантазії П. Чайковського і опери С. Рахманінова. Виявляється, що у творах обох композиторів яскраво втілена трагічна любов Франчески, яка віддалася всепоглинаючій силі відчуттів; загальний план симфонічної фантазії П. Чайковського аналогічний опері С. Рахманінова. Зазначається, що конкретне трактування образів «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі і характер музично-виразних засобів в Петра Чайковського і Сергія Рахманінова абсолютно різні. Картина дантового Пекла в музиці Чайковського повна динамізму і дієвої енергії; зображення ж пекельних вихорів в пролозі та епілозі опери Рахманінова наповнено похмурим, безнадійним фаталізмом.

У **ВИСНОВКАХ** дисертації містяться заключні узагальнення теоретичних підходів, пропонуються основні визначення й представлені досягнені результати.

Відзначається, що, відповідно до мети та предмету дослідження, були виявлені та обговорені жанрово-стильові паралелі образності «Божественної Комедії» Данте в історико-культурному та музичному просторі.

Послідовне виконання поставлених у дослідженні завдань дозволило переконатись у наступному:

1. Видатний діяч світової літератури італійський поет Данте Аліг'єрі – одна із знакових постатей європейської культури, інтерес до його особи, творчості, того впливу, який він надав, не припиняється вже впродовж семи століть. Безперечно, що його знаменита «Божественна Комедія» є не просто поетичним текстом або формальним історичним джерелом. Образність поеми з її релігійно-філософською концепцією надходить до неоплатонічних течій середньовічної філософії, зокрема, до учення Діонісія Ареопагіта. Система ідей «Божественної Комедії» в роботі втілюється в понятті «мем Данте» – як квінтесенція духовного початку, що впливає на психічну сферу людини. У цьому понятті концентруються усі види енергії, які становлять внутрішню природу людини. Мем Данте, увібравши в себе систему ідей середньовічної філософії і світогляду Данте, певною мірою відбивається в рядках, що стали крилатим вираженням: «*Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria*».

2. Підкреслюється, що «Божественна Комедія» Данте Аліг'єрі приваблює митців своєю гуманністю, красою високих почуттів, її образність постійно відтворюється в історико-культурному просторі світу, різних країн, різних митців. Характеризується образність V пісні «Пекла». Вказується на значну кількість композиторів, що поклали цей шедевр в основу своїх драматичних і музичних творів різних жанрів, серед яких Клаудіо Монтеверді, Роберт Шуман, Ференц Ліст, Річард Вагнер, Петро Чайковський,

Джакомо Пуччіні, Сергій Рахманінов та багато інших. Представлена в дослідженні різноманітність музичного матеріалу, об'єднаного ідеями Данте, підтверджує значний вплив поеми на композиторську поетику романтичної доби.

3. Відмічається особлива прихильність композиторів до знаменитого епізоду V пісні «Пекла»: зустріч Данте з Франческою да Ріміні і зворушлива розповідь останньої про свою долю. Зіткнення пристрасного пориву до щастя з жорстокими правилами суспільства хоча і приводить до трагічної розв'язки, але кінець кінцем служить оспівуванню краси і сили високого кохання. Чим жахливіше обрушуються на Франческу і Паоло удари долі, тим більш могутнім і незборимим з'являється їх високе поетичне відчуття. Ні насильство пануючої злочинної моралі, ні смерть, ні навіть пекельні муки – ніщо не може знищити їх благородної пристрасті. Любов Франчески і Паоло проходить несхитною через всі випробування. В цьому дивному поетичному епізоді зосередилась уява музикантів-драматургів, їх тяжіння до Данте Аліг'єрі, до глибини трагічного пафосу Пекла, розкривається відтворення образу Франчески в Музиці.

4. Виявляються жанрово-стильові паралелі: Ф. Ліст – Данте, які обов'язково розкриваються в синтезі мистецтв, насиченому програмністю. Акцентується увага, що ім'я Ф. Ліста тісно пов'язане з музично-естетичними проблемами про значення і можливості програмності, не лише як допоміжного засобу, що полегшує засвоєння музики, а передусім як якісно нового, оновлюючого можливості музики, жанру інструментальної творчості. Жанрово-стильові паралелі Ф. Ліст і Данте підкреслюють, що там, де у Данте відчутна суцільна напруга, випромінювання сили божественного світла (а такий увесь Рай), – у Ліста тільки звеличення, подячний спів; де у Данте світло, кришталева ясність і променисте блищання, – у Ліста неначе все те ж, але у світлі, заломленому у вікнах храму бароко, що поєднується з блиском, розкішшю та занепокоєнням ліній, фарб і площин.

5. Аналізується програмна Фантазія-соната «Після прочитання Данте» Ф. Ліста, яка досі вважається найбільш цілісним втіленням ідеї Данте в музиці. Програмність тут носить узагальнений, а не послідовно сюжетний характер. Лісту важливо не стільки передати в музиці логічне розгортання сюжету обраної програми – поеми Данте, скільки втілити засобами музичного мистецтва загальну поетичну ідею, провідні поетичні образи. Програмний зміст цієї сонати втілений в подвійній жанро-формі: фантазії-сонати = *Fantasia quasi Sonata*. Виходячи з обраного поетичного програмного задуму, Ліст перетворює традиційну циклічну сонату на одночастинну «фантазію-сонату» або «сонату-фантазію», «сонату-поему». В дослідженні до цього питання пропонується інакший підхід: одночастинну «фантазію» композитор трактує як сонату і перетворює на одночастинну сонатність.

6. Визначаються жанрово-стильові паралелі П. Чайковський – Данте. Глибоко трагічний пафос п'ятої пісні «Пекла» «Божественної Комедії» Данте послужив П. Чайковському прямим імпульсом для написання симфонічної

фантазії «Франческа да Ріміні». У розгорнутому симфонічному полотні Петро Чайковський втілює трагічну любов Франчески, яка віддалася всепоглинаючій силі почуттів, приреченість жіночої долі. Основна тема *Andante lufubre*, що неодноразово вторгається в розвиток драматургії, – образ великої драматичної експресії і в той же час граничної концентрованості і чіткості вираження. Протиставлення нестійкості і стійкості лежить в основі всієї конструкції «Франчески да Ріміні». Крайні розділи фантазії, що «змальовують» картину пекла, настільки насичені поліфонією ритму, що подальша поява теми Франчески, відмічена метричною ясністю, гомофонністю, прозорістю і простотою малюнка, створює яскравий контраст, що сприймається як поява довгоочікуваного устою, розв'язування величезної емоційної напруги. «Установка» на нестійкість в крайніх частинах підкреслюється використанням зменшеного ладу, а також гармонійно нестійким закінченням твору.

Вказується на тривалу історію і життєвий контекст звернення П. Чайковського до віршів Данте та їх музичне відображення. Фактично протягом всього життя композитор звертався до читання «Божественної Комедії» Данте, постійно цитував її уривки в листах, щоденниках, в окремих творах і, нарешті, своєрідно втілює мем Данте в симфонічній фантазії «Франческа да Ріміні». Думка про безповоротність часу, що відносить в минуле всі прекрасні миті життя, ніколи не зупиняє свій біг, була своєрідною *idea-fix* в душевних терзаннях композитора. Нариси і ескізи П. Чайковського з текстом з «Божественної Комедії», його твори, пов'язані з мемом Данте вказують на те, що він містив в собі для композитора якийсь особливий, глибокий, таємний сенс.

7. Означається втілення мему Данте в творчості С. Рахманінова, яке відобразилось в опері «Франческа да Ріміні». Симфонічними засобами композитор малює картину Пекла, безжалісних вихорів, які крутять нещасних грішників, не даючи їм ні хвилини спокою. У «Франчески да Ріміні» отримує великий розвиток мелодійне начало, у найважливіших ліричних «вузлах» опери виникають епізоди аріозного характеру. Музичні образи мему Данте обрамляють оперу, підкреслюючи її трагедійний зміст.

Отже, проаналізовані в дослідженні твори романтичної доби Ф. Ліста, П. Чайковського і С. Рахманінова відносяться до представників програмного синтезу. Вони взаємозв'язані дією пронизливого їх єдиного первинного матеріалу, певного сюжету, первісного твору, який і дає життя різноманітним жанрово-стильовим паралелям. В контексті даної роботи об'єднуючою складовою частиною є зміст і драматургія «Божественної Комедії» Данте, представлена в дослідженні як квінтесенція духовного початку, виражена мемом Данте.

Образи «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі до цих пір не перестають втілюватися в історико-культурному просторі: через інший вид мистецтва, через інший жанр, інший історичний час, створюються все нові жанрово-стильові паралелі.

Основні положення дослідження викладені в **публікаціях**:

1. Ли Фанюань. Стилевой диалог: Чайковский и Данте. *Музичне мистецтво і культура*. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, 2011. Вып. 13. С. 134–142.
2. Ли Фанюань. Музыкально-эстетические взгляды Листа (Лист и «Божественная Комедия» Данте). *Музичне мистецтво і культура*. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, 2012. Вып. 15. С. 414–421.
3. Ли Фанюань. Образы «Божественной Комедии» Данте в историко-культурном контексте. *Музичне мистецтво і культура*. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, 2016. Вып. 23. С. 379–388.
4. Лі Фанюань. Мем Данте у творчості Сергія Рахманінова. *Музичне мистецтво і культура*: Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, 2017. Вип. 25. С. 123–134.
5. Ли Фанюань. Фантазия-соната «По прочтении Данте» Ф. Листа – пример воплощения жанрового синтеза. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 2. С. 153–159.
6. Ли Фанюань. Отражение образов «Божественной Комедии» Данте в различных видах искусства. *Философия, искусствоведение, культурология: тенденция развития*. Материалы международной научно-практической конференции. Новосибирск: СибАк, 2013. С. 114–121.

АНОТАЦІЇ:

Лі Фанюань. Образи «Божественної Комедії» Данте в композиторській поезії доби романтизму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03. – Музичне мистецтво. – Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Міністерство культури України, Одеса, 2019.

Дисертацію присвячено втіленню образів монументального літературного шедевр одного з видатних діячів світової літератури італійського поета Данте Аліг'єрі – «Божественна Комедія» в історико-культурному музичному просторі. Вводиться поняття «*мем Данте*» як квінтесенція духовного начала, що впливає на психічну сферу людини. Характеризується поетичне і прозаїчне втілення «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі. Приділяється увага відображенню мему Данте в скульптурі і живописі. Підкреслюється, що найбільш яскраво проявився мем Данте в композиторській поезії доби романтизму.

Проводяться жанрово-стильові паралелі Ф. Ліст – Данте, П. Чайковський – Данте, С. Рахманінов – Данте. Відмічається, що Ф. Ліст, П. Чайковський і С. Рахманінов по-своєму відобразили образність «Божественної Комедії» Данте. Аналізуються особливості драматургії фортепіанної Фантазії-сонати Ф. Ліста «Після прочитання Данте»; симфонічної фантазії П. Чайковського «Франческа да Ріміні», опери С. Рахманінова «Франческа да Ріміні». В основі обраних творів знаходиться П'ята пісня «Пекла» з «Божественної Комедії» Данте Аліг'єрі, представлена в дослідженні мемом Данте. Підкреслюється, що «Божественна Комедія» Данте, увібравши в себе систему ідей середньовічної філософії і світогляду Данте, до сих пір полонить композиторів своєю гуманністю, красою високих почуттів, спонукаючи їх до втілення образності поеми в своїх творах.

Ключові слова: образ, образність, композиторська поетика, жанрово-стильові паралелі, «Божественна Комедія» Данте, «Пекло», мем Данте, Франческа да Ріміні, драматургія.

Ли Фанюань. Образы «Божественной Комедии» Данте в композиторской поэтике эпохи романтизма. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство. – Одесская национальная музыкальная академия имени А. В. Неждановой. Одесса, 2019.

Диссертация посвящена воплощению образов монументального шедевра одного из выдающихся деятелей мировой литературы итальянского поэта Данте Алигьери – «Божественная Комедия» в историко-культурном музыкальном пространстве. Вводится понятие «мем Данте» как квинтэссенция духовного начала, которое влияет на психическую сферу человека. Характеризуется поэтическое, прозаическое воплощение «Божественной Комедии» Данте Алигьери. Уделяется внимание воплощению мема Данте в скульптуре и живописи. Подчеркивается, что наиболее ярко проявился мем Данте в композиторской поэтике эпохи романтизма.

Проводятся жанрово-стилевые параллели: Ф. Лист – Данте, П. Чайковский – Данте, С. Рахманинов – Данте. Отмечается, что Ф. Лист, П. Чайковский, С. Рахманинов каждый по своему отобразили образность «Божественной Комедии». Анализируются особенности драматургии фортепианной Фантазии-сонаты Ф. Листа «По прочтении Данте», симфонической фантазии П. Чайковского «Франческа да Римини», оперы С. Рахманинова «Франческа да Римини». В основе выбранных произведений находится пятая песнь «Ада» из «Божественной Комедии» Данте Алигьери, представленная в исследовании в связи с мемом Данте. Подчеркивается, что «Божественная Комедия» Данте, вобравшая в себя систему идей средневековой философии и мировоззрения Данте, до сих пор пленяет

композиторов своей гуманностью, красотой высоких чувств, побуждая их к воплощению образности поэмы в своих произведениях.

Ключевые слова: образ, образность, композиторская поэтика, жанрово-стилевые параллели, «Божественная Комедия», «Ад», мем Данте, Франческа да Римини, драматургия.

Li Fanuan. Images of “The Divine Comedy” in the composer’s poetics of the romanticism. – A qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

A thesis for a PhD degree in Art Studies in specialty 17.00.03. - Musical art. - Odessa A. V. Nezhdanova Odessa Music Academy. Ministry of Culture of Ukraine, Odessa, 2019.

The thesis is devoted to the embodiment of the images of the monumental literary masterpiece of one of the prominent figures of world literature of an Italian poet Dante Alighieri – “The Divine Comedy” in the historical and cultural musical space. It is noted that it is hardly possible to find another source that would have been so often and in so many ways used, interpreted, specifically reproduced in a similar or other form of art than “The Divine Comedy” by Dante.

The modern meme theory is used in relation to the work of Dante Alighieri; the system of ideas of “The Divine Comedy” is formulated as Dante’s meme; the imagery of the Fifth song “Hell” from “The Divine Comedy” by Dante appears in the musical space.

Since its creation, “The Divine Comedy” of Dante has inspired mankind to gloomy predictions and the creation of brilliant works of art. A poetic and prosaic embodiment of “The Divine Comedy” by Dante Alighieri is characterized. Attention is drawn to the reflection of Dante’s meme in sculpture and painting. It is emphasized that Dante’s meme was no less evident in musical art.

The imagery of “The Divine Comedy” by Dante is projected onto the work of F. Liszt. The philosophy of Dante is emphasized as having an exceptional influence on the formation of the composer’s worldview. The history and life context of reference of P. Tchaikovsky to Dante are examined, the creation of musical essays with the famous lines from “The Divine Comedy” in the works of the composer, which are presented in the study by Dante’s meme, are considered. It is noted that S. Rachmaninoff also did not avoid the influence of “The Divine Comedy” by Dante. Through the prism of Dante’s meme the drama of the opera “Francesca da Rimini” is analyzed. The genre and stylistic parallels of Liszt-Dante, Tchaikovsky-Dante, Rachmaninoff-Dante are determined.

Keywords: image, imagery, composer’s poetics, genre and stylistic parallels, “The Divine Comedy” by Dante, “Hell”, Dante’s meme, Francesca da Rimini, dramaturgy.